

Szórendi variációk és lehetséges okaik az udmurtban¹

In this paper I argue that the word order of the Udmurt sentence, which is strictly SOV in neutral sentences, can change if the sentence contains a focus. The central topic of this paper is a research into the information structure of the Udmurt sentence. As we suggest, the basic SOV order can change to OSV or SVO in the case of a subject focus and stays SOV with an object focus. As I will show, based on the first results of my own empirical testing, the focus in the Udmurt sentence is syntactically marked, and the Udmurt sentence also has topic positions. After the presentation of the empirical data, we suggest an analysis based on Government and Binding theory, which can explain the different word orders in different discourse contexts.

KEYWORDS: Udmurt language, syntax, word order, focus KULCSSZAVAK: udmurt nyelv, szintaxis, szórend, fókusz

1. Bevezetés

Jelen dolgozatban arra az eddig nem vizsgált kérdésre kívánunk választ találni, miért és hogyan változhat meg az udmurt nyelv SOV alapszórendje. A kutatás középpontjában az udmurt mondat információszerkezete áll, azon belül is a fókusz szerepe a szórendi változásokban.

Az udmurt nyelv szintaxisáról általánosságban is elmondható, hogy periferiális területe volt a kutatásoknak, talán azért, mert a finnugor nyelvtudomány összehasonlító történeti nyelvészeti felfogása kevésbé adott teret arra, hogy mondattani vizsgálatokat végezzenek a kutatók. Ez a hiányosság később valószínűleg kihatott a leíró jellegű vizsgálódásokra is.

Az udmurt mondattanról néhány átfogó munka egy-egy fejezetén kívül csak kevés önálló tanulmány született, jelen dolgozatban is csak négy korábbi tanulmány eredményeit tudjuk alapul venni (2. rész). A korábbi kutatások leíró vagy strukturalista

¹ Ezúton mondok köszönetet Olsvay Csabának, akinek segítsége, tanácsai, ötletei nélkül jelen dolgozat nem születhetett volna meg. A dolgozatban bemutatott adatok és elemzések közös munkánk eredményei, de a dolgozatban elforduló esetleges hibák e cikk szerzőjét terhelik. Ezen kívül köszönetet mondok a két névtelen bírálónak, akik sokban hozzájárultak ahhoz, hogy a cikk ebben a formájában megjelenhessen.

keretek között zajlottak, a mai – a mondattant alapul vevő – transzformációs generatív nyelvészeti módszerek még újdonságnak számítanak a kisebb finnugor nyelvek szintaxisának vizsgálatában. Az elméleti elemzést nehezíti a szisztematikus leíró jellegű munkák hiánya, így egyszerre kell a leíró és az elméleti vizsgálatokat elvégezni. Jelen dolgozat egy saját kutatás első eredményeit kívánja bemutatni, leginkább leíró keretben (4. rész), de a dolgozat végén igyekszünk felvázolni egy lehetséges elemzést a kormányzás és kötés elmélete (Chomsky 1981) alapján.

A dolgozat leíró részében azt mutatjuk be, hogyan alakul az udmurt mondat információszerkezete, hogyan módosul az alapszórend (SOV), ha a mondatban fókusz található (4.2–4.3. rész).

Az empirikus adatok elméleti keretbe helyezése során a következő kérdések tördtek fel: 1. Van-e topik az udmurtban? Ha van, az igéhez képest milyen pozíciót foglalhat el. 2. A fókusz a mondatban szerkezetileg jelölt-e?

Feltételezésünk szerint a két nagy finnugor nyelvhez (magyar, finn) hasonlóan, amelyek generatív mondattani vizsgálatai sokkal előrehaladottabbak, az udmurt mondat információszerkezete tartalmaz topikot és a magyarhoz hasonlóan szerkezetileg jelölt fókuszpozíciót is.

A fent említett feltételezés, miszerint az udmurt mondat szórendi változásaira hatással van a mondat információszerkezete, empirikus adatokon alapul. A fókuszot tartalmazó mondatok szórendje attól függően, hogy alanyi, tárgyi vagy adverbális fókuszról van szó, vagy megmarad SOV-nek, vagy létrejönnek olyan szórendek, mint OSV, OVS, SVO. A fókusz, amely az udmurt nyelv standard nyelvváltozatában preverbális, közvetlenül az ige előtt helyezkedik el, a transzformációs nyelvészet terminusával élve, magához vonzza az igét, és ez által jöhetnek létre a fent említett szórendek. Ezen kívül kutatásunk kimutatta, hogy a standard nyelvváltozat mellett él olyan változat is, amelyben a fókuszpozíció a mondat végén található. Ebben a nyelvváltozatban a fókusz akadályozza meg, hogy az ige a mondat végén álljon (OVS, SVO).

A bemutatott adatokat elméleti keretbe helyezve (3.3. rész) az udmurt mondatról azt feltételezzük, hogy található benne topikpozíció, amely lehet rekurzív. Ez két helyen jelentkezhet a mondatban, vagy az alany eredeti pozícióját előzi meg, vagy pedig a tárgyét. A fókuszot tartalmazó mondatokban jelen van egy – szerkezetileg jelölt – fókuszpozíció, amely a mondatban a topik után áll. Ez nem lehet rekurzív. A fókusz magához vonzza az igét, ez az oka az SOV szórend megváltozásának. Ezen kívül az udmurtban feltételeznünk kell egy alany-tárgy hierarchiát, amely magyarázatot adhat arra, hogy miért nem előzheti meg a tárgyi fókusz az alanyi topikot. Az itt röviden vázolt elmélet bővebb magyarázatára a dolgozat 5. pontjában térünk ki.

A dolgozat legvégén az elméletbe eddig be nem illesztett adverbális fókuszot tartalmazó mondatok szórendjét mutatjuk be (6. rész).

2. Az udmurt mondat fő összetevőinek szórendje a korábbi szakirodalomban

Mint az már fentebb említettük, az udmurt nyelv mondattanáról általánosságban elmondható, hogy néhány – e dolgozatban is kiemelt – munkától eltekintve kevésbé kutatott terület. Ezek a munkák általában nagyobb, a nyelv egészét leíró tanulmányok részeként térnek ki a mondattan jelenségeire, és a legtöbbször nem mutatnak túl az általános jellemvonások bemutatásán. Igaz ez a következőkben bemutatott négy műből háromra – az elsőként említett Tronina (1984) cikktől eltekintve – melyek az udmurt nyelvet általánosságban írják le, különböző nyelvészeti irányzatok alapján.

A strukturalista nyelvészet keretein belül ez ideig egyedül Tronina (1984) foglalkozott az udmurt mondat téma-réma tagolásával. Tronina korpuszalapú vizsgálatainak eredményeit a következőképpen összegezhetjük: az udmurt mondat első részében, mondatkezdő helyzetben mindig a téma áll, míg az új információs rész, a réma, mindig a mondat második felében. A téma és a réma határán általában – élőbeszédben – szünetet tartanak a beszélők. Cikkében Tronina nem tér ki arra, hogyan jöhetnek létre olyan szórendek, mint az OSV, OVS stb. Vizsgálódásainak középpontjában inkább az áll, milyen szófajú vagy mondattani szerepű elemek lehetnek témái az udmurt mondatnak.

Szintén korpuszalapú vizsgálatot végzett Pirkko Suihkonen (1990), amikor az udmurt nyelv egészére jellemző tipológiai jelenségeket vizsgálta. Vizsgálódásai kitérnek a szintaxisra is, de a szórenddel kapcsolatban nem tesz megállapításokat. Kutatási területe inkább a morfológia, így a mondattani jelenségeket is ezen keresztül vizsgálja. A különböző szórendi variációkat bemutató példamondatait nem magyarázza, csak felsorolja őket. Korpusza alapján a következő szórendi lehetőségeket ismerteti:² SOV, SVO, OSV, OVS, VSO, VOS, AOV, OAV, VOA, VOA, VAO, OVA, AVO, SAV, SVA, AVS, ASV, VAS, VSA, SAOV, SOAV, SOVA, SAVO, SVAO, VSAO, OAVS, ASOV, ASVO.

A szintén finn Vilks (1998) az első, aki a transzformációs nyelvészet módszereivel próbálja meg feltérképezni az európai finnugor nyelvek, így az udmurt nyelv mondattanát is. Bár megállapításai sokszor nem mennek tovább a leíró jellegén, jó kiindulásul szolgálhatnak a generatív kutatások számára. Vilks az udmurt nyelvet a finnugor nyelveken belül a nem szigorúan vett SOV nyelvek közé sorolja. Az udmurt nyelvről tett legfőbb állításai: 1. az alap SOV szórend mellett előfordulhatnak SVO, OSV szórendek is, utóbbiak akkor, ha a mondatban az O a régi információ, az S pedig az új (vö. Tronina 1984); 2. a határozók viszonylag szabadon mozoghatnak a mondatban, így az SLocV, LocSV egyaránt neutrális szórendek az udmurtban; 3. A fókusz a mondatban az ige előtt helyezkedik el; 4. VSO szórend egyedül akkor lehetséges, ha a mondatban az ige áll a fókuszban.

Winkler az udmurt nyelv általános jellemzőit bemutató könyveinek (2001, 2011) mondattant ismertető részeiben szintén nem tér ki a szórendi változások okaira.

² A = Adverbium

Megállapításai csak arra terjednek ki, hogy az udmurt nyelv alapszórendje az SOV, amelytől „bizonyos esetekben” eltér. Ennek két oka lehet: 1. diskurzusbeli vagy kon-
textuális feltételek, 2. orosz hatás.

Mint látható, az udmurt nyelv mondattana valóban fehér foltnak számít még. A jelen dolgozatban bemutatott eredmények, amelyeket a fent ismertetett munkák hiányosságai (is) inspiráltak, elsőként közölt állítások.

3. A kutatás „fókusza”

3.1. A tesztelés menete

A jelen cikkben bemutatott eredmények saját kutatáson alapulnak. A kutatások középpontjában az udmurt mondat információszerkezete, azon belül is a mondat topikja és fókusza áll. A 2010 nyarán kezdett kutatás során ez idáig 2 átfogó és 3 specifikus teszten keresztül vizsgáltuk a különböző szórendi variációk elfogadhatóságát. A tesztelés során udmurtdomináns anyanyelvi beszélőket teszteltünk, 19 és 55 év közöttieket, akik mind Udmurtia területén élnek.

A tesztmondatok általában kérdés-válasz kontextusban voltak megadva. A kérdések biztosították, hogy a válaszokban ténylegesen fókusz szerepeljen. Kétféle teszt-módszert alkalmaztunk: 1. válaszként több szórendi variáció volt megadva, amelyek közül a tesztalany kiválaszthatta a szerinte leghelyesebbet; 2. a kérdésre adott válaszmondatot egy megadott szóhalmazból kellett az anyanyelvi beszélőnek összeállítania. Mivel a tesztek összeállítása során semmilyen udmurt mondattani leírásra nem lehetett támaszkodni, így a legegyszerűbb kérdések tesztelésével kezdtük. Alanyi szerepbe a legkönnyebben értelmezhető névszókat, vagyis tulajdonneveket állítottunk, ezért a dolgozatban bemutatott elemzések csak a specifikus alanyra vonatkoznak. A tárgyi fókuszt vizsgáló kérdések esetében is leginkább specifikus tárgyakat teszteltünk, a legtöbbször szintén tulajdonneveket használva, csak egy esetben használtunk nem-specifikus tárgyat³. Az adverbialis fókuszt tartalmazó mondatokra azért volt szükség, hogy lássuk, az alany-tárgy hierarchia, amely a neutrális mondat esetében oka lehet az SOV-nek, fennáll-e olyan esetben is, amelyről azt gondoljuk, hogy mind az alany, mind a tárgy topik pozícióban áll. (Feltételezésünket – miszerint igen – az empirikus adatok megcáfolni látszanak.) Ezen kívül érdekes kérdés, hogy a mondatban viszonylag szabadon elhelyezkedő adverbiumokra is jellemző-e az alanyi és tárgyi fókusz során megfigyelt preverbális elhelyezkedés. (Feltételezésünk szerint igen.)

Mutatvány a tesztekéből:

³ Jelen dolgozat nem tér ki a specifikus és nem specifikus tárgyi fókusz viselkedésének eltérése, csak a specifikus tárgyakkal foglalkozik.

Кин учкиз кинотеатрын Терминаторез?⁴

Терминаторез кинотеатрын учкиз Саша.

Терминаторез кинотеатрын Саша учкиз.

Саша учкиз Терминаторез кинотеатрын.

Саша учкиз кинотеатрын Терминаторез.

МУКЕТ

Кин поттүүз ишляпаез жök вылэ?

(Ольга, жök вылэ, поттыны, ишляпаез)

[...]

3.2. Eredmények

Az eddigi tesztek alapján a következő megállapításokra jutottunk az udmurt mondat információszerkezetéről. A fókusz pozíciója a standard nyelvváltozatban preverbális (vö. Vilkuna 1998), azaz közvetlenül megelőzi az igét. A tesztek alapján azonban egy másik nyelvváltozatot is megfigyelhetünk, amelyben a fókusz a mondat legvégén helyezkedik el. Elképzelhető, hogy ez orosz hatás az udmurtban, hiszen az orosz mondat információszerkezete tartalmaz egy mondatvégi fókusz (Neeleman–Titov 2009). A mondatvégi fókuszpozícióba minden általunk tesztelt mondatösszetevő kerülhetett, adverbális fókusz még olyan beszélőknél is, akiknél alanyi vagy tárgyi fókusz nem. A mondat kezdő pozíciójába valóban kerülhet régi információ, azaz topik.

Az adverbiumok a neutrális mondatban viszonylag szabadon helyezkedhetnek el. A határozók szabadságát nem korlátozza a fókusz bekerülése a mondatba, csak annyiban, hogy a legtöbb esetben, a legtöbb beszélőnél a határozó nem kerülhet a fókuszált elem és az ige közé. Az adatok vizsgálata során kétféle nyelvhasználói stratégiát találtunk: 1. a beszélő szorosan ragaszkodik az alany kezdetű mondatokhoz, ezért inkább az igét „mozgatja” a fókuszált elem mögé; 2. a beszélő inkább az ige mondatvégi pozícióját preferálja, ezért a fókuszált elem és az ige közötti összetevőket „kimoztatja az útból”.

3.3. Elméleti keret

Kutatásunk nemcsak az udmurt mondat szórendi variációinak leírására „fókuszál”, hanem egy tágabb, elméleti keretben is szeretnénk megvizsgálni, hogy áll össze az udmurt mondat információszerkezete, milyen tényező befolyásolja egy alap-

⁴Fordítás: Kérdés: *Ki látta a moziban a Terminátort?* Válaszok: *A Terminátort a moziban látta Szása. / A Terminátort a moziban Szása látta. / Szása látta a Terminátort a moziban./ Szása látta a moziban a Terminátort.* – Más: Kérdés: *Ki tette a sapkáját az asztalra?* Válasz: *(Olga, asztalra, tenni, sapkát)* [...]

vetően SOV szórendet mutató nyelv szórendi eltéréseit. A választott elméleti keret a kormányzás és kötés elmélete (Chomsky 1981).

Az elmélet alapja, hogy a mondatban elhelyezkedő összetevők, amelyek különböző funkciót töltenek be a mondat információszerkezetében, különböző pozíciókban helyezkednek el (Rizzi 1997). A mondat topikja így a topikpozícióban, a fókusz pedig a fókuszpozícióban.

A topikpozíció jellemzője, hogy lehet rekurzív, vagyis egy mondat több topikot is tartalmazhat. Ez a jelenség figyelhető meg például a magyarban a *János Marink mindig egy doboz bonbont visz ajándékba* mondat esetében is, ahol a *János* és a *Marinak* egyaránt topikja a mondatnak (É. Kiss 1998). Ezzel szemben a fókusz nem lehet rekurzív, vagyis egy mondaton belül preverbális helyzetben egymás mellett nem helyezkedhet el két fókuszált elem. A magyar mondat információszerkezetére jellemző, hogy a fókusz pozíciója közvetlenül az ige előtt található, vagyis a fókuszált kifejezés magához vonzza az igét, illetve, hogy a topik mindig megelőzi a fókuszt (É. Kiss 1998). A topik- és fókuszpozíciók értelemszerűen csak akkor vannak jelen a mondatban, amikor testes elemmel vannak kitöltve. Az 5. pontban részletesen kitérek arra, hogyan illeszkednek bele ebbe az elméletbe az udmurt adatok.

4. Szórendi variációk az udmurtban

4.1. A neutrális mondatok alapszórendje

Az udmurt mondat alapszórendje az SOV (1), neutrális mondat esetében minden más szórendi variáció rosszul formált mondatot eredményez (2)–(3).

- (1) *Саша книгаез лыдӓиз.*
PN-Nom⁵ könyv-Acc olvas-I múlt E/3
- (2) **Книгаез Саша лыдӓиз.*
- (3) **Саша лыдӓиз книгаез.*
'Szása olvasta a könyvet.'

A következő alpontokban bemutatjuk, hogyan változik meg az alapszórend, ha a mondatban fókusz található.

4.2. Alanyi fókusz a mondatban

Ha a mondat alanyi fókuszt tartalmaz, az alap SOV szórend megváltozik, és olyan szórendek jönnek létre, mint az OSV (4a) és az SVO (4b). Ezek a szórendek a mindenki által helyesnek tartott nyelvváltozatban jelentkeznek. A (4)–(7) példamon-

⁵ PN = personal name 'személynév'

datok mind a *Кин учкиз Терминаторез кинотеатрын?* 'Ki látta a Terminátort a moziban?' kérdésre válaszolnak.

- (4a) *Терминаторез кинотеатрын Саша⁶ учкиз.*
 PN-Acc mozi-Iness PN-Nom néz-I múlt E/3
- (b) *Саша учкиз кинотеатрын Терминаторез.*
 'A Terminátort Szása nézte meg a moziban.'

A (4) példamondatokban a *Терминаторез* a mondat topikja, és a kérdésre válaszoló *Саша* a fókusz. Az (a) példamondatban a topik a mondat elején, a preverbális mezőben található. Ez olyan beszélőknél figyelhető meg leginkább, akik szeretnek topicalizálni, vagyis a mondat topikját, függetlenül annak mondattani szerepétől a mondat elejére helyezik, és az SOV szórendből inkább a mondat igevégségét preferálják. A (b) példamondatban az alany megmarad a mondatkezdő pozícióban, és a fókusz az ige mellé mozog. Ez inkább azokra a beszélőkre jellemző, akik az SOV-ből az alanyi kezdetet szeretik megtartani.

A fent bemutatottaktól eltérnek azok a mondatok, amelyekben az alanyi fókusz a mondat végére kerül, és OVS szórend jön létre (5). Az ilyen típusú mondatokat csak néhány beszélő tartja helyesnek.⁷

- (5) *Терминаторез кинотеатрын учкиз Саша.*
 PN-Acc mozi-Iness néz-I múlt E/3 PN-Nom
 'Szása nézte meg a moziban a Terminátort.'

Rosszul formálnak jelölték meg a beszélők azokat a mondatokat, amelyekben a fókuszált alany és az ige közé bekerül egy adverbium, amely a tárgy előtt áll (6).

- (6) **Саша кинотеатрын Терминаторез учкиз.*

Ezen kívül rosszul formált az igével kezdődő mondat (7).

- (7) **Учкиз Саша кинотеатрын Терминаторез.*

Feltételezésünk szerint, az igekezdetű mondatok csak akkor jól formáltak, ha az ige áll a fókuszban.

4.3. Mondatok tárgyi fókusszal

A tárgyi fókuszt tartalmazó mondatok szerkezete látszólag megegyezik a neutrális szórenddel, SOV (8a–b). A (8)–(12) példamondatokhoz tartozó kérdés kontextus: *Мар учкиз Саша кинотеатрын?* 'Mit látott Szása a moziban?'

⁶ A mondatok fókuszát KISKAPITÁLIS szedéssel jelölöm.

⁷ Ezt a pozíciót egyelőre általánosan el nem fogadott orosz interferenciának tekintem, és jelen dolgozatban nem térek ki a mondatvégi fókuszpozíció elemzésére.

- (8a) *Саиша кинотеатрыӊ Терминаторез учкиз.*
 PN-Nom mozi-Iness PN-Асс néz-I múlt E/3
- (b) *Саиша Терминаторез учкиз кинотеатрыӊ.*
 'Szása a *TERMINÁTOR*T nézte meg a moziban.'

A (8) példamondatokban a *Mit?* kérdésre felelő *Терминаторез* a mondat fókusz, míg az alanyi szerepű *Саиша* a topik. Mint látható, tárgyi fókusz esetében az alanyi kezdet és az igevégtűség egyaránt biztosított, hiszen az adverbium viszonylag szabadon helyezkedhet el a mondatban, neutrális esetben is. Az alany mint a mondat topikja megőrzi a mondatkezdő pozícióját.

SVO szórendet eredményeznek azok a mondatok, amelyeknek a tárgyi fókusz a mondat végére kerül (9):

- (9) *Саиша кинотеатрыӊ учкиз Терминаторез.*
 PN-Nom mozi-Iness néz-I múlt E/3 PN-Асс
 'Szása a *TERMINÁTOR*T nézte meg a moziban.'

Roszul formált mondatot eredményeznek azok a szórendek, ahol a tárgyi fókusz az alany előtt áll (10), valamint ha az alany vagy az adverbium a tárgyi fókusz és az ige közé kerül (11)–(12).

- (10) **Терминаторез учкиз Саиша кинотеатрыӊ.*
 (11) **Саиша Терминаторез кинотеатрыӊ учкиз.*
 (12) **Терминаторез кинотеатрыӊ учкиз Саиша.*

Az alanyi fókuszhoz hasonlóan rosszul formált mondatnak jelölték meg a beszélők ebben a kontextusban is az igével kezdődő mondatokat (13).

- (13) **Учкиз Саиша Терминаторез кинотеатрыӊ.*

4.4. A mondat információszerkezetére vonatkozó általános megállapítások összefoglalása

A fent bemutatott adatok alapján a következő általános következtetéseket vonhatjuk le az udmurt mondat információszerkezetével kapcsolatban:

- A neutrális mondat alapszórendje SOV.
- Az udmurt mondat tartalmaz topik-fókusz tagolást.
- A mondatban elhelyezkedő topikok preverbálisak, mondatkezdő pozícióban állnak.
- A fókusz az udmurt mondatban szerkezetileg jelölt: 1. preverbális (közvetlenül az ige előtt); 2. mondatvégi. A preverbális fókusz minden beszélőnél megjelenik, a mondatvégi csak egyes nyelvváltozatokban elfogadható.
- Tárgyi fókusz tartalmazó mondatok esetében a szórend megmarad SOV-nek, kivéve, ha a tárgy mondatvégi fókuszpozícióban áll.

5. Egy lehetséges elméleti megközelítés

A jelen pontban csak az egyszeres fókuszot, és azon belül is az egységesen elfogadott preverbális fókuszot tartalmazó mondatokkal foglalkozunk. A 3.3. alpontban bemutatott elmélet alapján azt feltételezzük, hogy az udmurt mondat információszerkezete sokban hasonlít a magyar mondatéra. Ahogy fentebb láttuk, a magyar mondat tartalmaz topikpozíciókat és egy fókuszpozíciót. A topikpozíció (Top) megelőzi a fókuszot (Foc). Az empirikus adatok alapján ugyanezt feltételezhetjük az udmurt mondat információszerkezetéről is. A mondatban topik- és fókuszpozíciók találhatóak az eredeti alanyi és eredeti tárgyi pozíció előtt:

(14) [_{Top} ... [_{Foc1} ... [SOV]]]

A mondatban a fókusz közvetlenül az ige mellett helyezkedik el, vagyis a fókusz, ugyanúgy, ahogy a magyarban, magához vonzza az igét, így jönnek létre a neutrális SOV szórendtől eltérő szórendek.

Fókuszot tartalmazó mondatok esetében a mondatszerkezet fókuszpozíciót is tartalmaz. Ha a mondatban az alanyt fókuszáljuk, akkor az alany a fókuszpozícióba mozog, amely közvetlenül az ige előtt helyezkedik el. Ha mondat tartalmaz tárgyi topikot, akkor az mondatkezdő pozícióban található, ami a topik pozíciójának felel meg. Így keletkezik az SOV-től eltérő OSV szórend (15).⁸

(15) [_{Top} *Терминаторез кинотеатрын* [_{Foc} *Саша учкиз*]]

Ha a mondatban a tárgy nem topik, hanem semleges tárgy, akkor eredeti pozíciójában marad, és az ige az alanyi fókusz és a tárgy közé kerül. Ez SVO szórendet eredményez (16).

(16) [_{Foc} *Саша учкиз кинотеатрын* [*Терминаторез*]]

Tárgyi fókuszot tartalmazó mondatokban a tárgy áll a fókuszpozícióban, az alany pedig a mondatkezdő topik pozícióban. A tárgyi fókusz magához vonzza az igét, de ez a felszínen nem eredményez az eredeti SOV-től eltérő szórendet (17).

(17) [_{Top} *Саша кинотеатрын* [_{Foc} *ТЕРМИНАТОРЕЗ учкиз*]]

Elméletünkben egy, az alanyra vonatkozó megszorítással kell élnünk: a mondatban az alanynak topiknak vagy fókuszsnak kell lennie, hogy megkapjuk a helyes szórendeket. Ezen alapul az a feltételezésünk, hogy udmurtban jelentkező alany-tárgy hierarchia felelős a viszonylag kötött SOV szórendért neutrális és tárgyi fókuszot tartalmazó mondatokban.⁹

⁸ Az adverbiumok pontos pozíciójára nem térek ki jelen dolgozatban.

⁹ A dolgozatban bemutatott adatok nem zárják ki azt a feltételezést, hogy a mondat alanya nem mozog el kiinduló pozíciójából, de ez a kérdés még jelenleg is a vizsgálat tárgyát képezi.

6. Nyitott kérdés – az adverbialis fókusz

Az adverbialis fókuszot tartalmazó mondatok szórendje további érdekességeket mutat. Arról minden korábbi munkában említést tesznek, hogy a mondatban a határozók viszonylag szabadon helyezkednek el (Suihkonen 1990; Winkler 2001). Vilkuna (1998) szerint a locativust tartalmazó neutrális mondat szórendje: SLocV, LocSV.

Ennek a mi eredményeink sem mondanak ellent. A tesztelés során mi időhatározói adverbiumot teszteltünk, de egyelőre nem kell feltételeznünk azt, hogy az időhatározók másképpen viselkednének, mint a például a helyhatározók.

A mondatban az adverbialis fókusz ugyanúgy állhat preverbális helyzetben (18) és mondatvégi pozícióban (19), mint az alanyi vagy a tárgyi fókusz. Az adverbialis fókuszot mondatvégi pozícióban több beszélő fogadta el helyesnek, mint az alanyit vagy a tárgyat. Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy a határozók neutrális mondatban is szabadabban viselkednek, mint a kötött alany vagy tárgy. Az adverbialis fókuszot tartalmazó mondatok szórendje lehet OSAdvV (18) és LocSVAdv (19):

(18) *Та книгаез Саша туннэ басьтүиз.*
ez-Nom könyv-Acc PN-Nom ma vesz-I múlt E/3

'Szása ezt a könyvet МА vette.'

(19) *Ижкарэ Саша ветлүз толон.*
PN-III PN-Nom megy-I múlt E/3 tegnap

'Szása ТЕГНАР ment Izskarba.'

A (18) példamondat legfőbb érdekessége, hogy a mondatban topikként megjelenő *та книгаез* tárgy megelőzi a mondat *Саша* alanyát. Ez azért különös, mert ez sem neutrális mondat esetében, sem pedig tárgyi fókusz esetében nem fordulhat elő. Csak olyan esetben, amikor az alany áll fókuszpozícióban.

Adverbialis fókusz esetén a beszélők rosszul formáltak jelölték meg azokat a mondatokat, amelyekben az valahol a mondat közepén állt.

(20) **Саша кинотеатрын гужем учкиз Терминаторез.*
PN-Nom mozi-Iness nyár néz-I múlt E/3 Terminátor-Acc

'Szása a moziban NYÁRON látta a Terminátort.'

Az adverbialis fókuszot tartalmazó adatok alapján a 4.4. pontban található általános megállapításokat így a következővel egészíthetjük ki:

f) Adverbialis fókusz esetén a tárgyi topik megelőzheti az alanyt. Ez sem neutrális, sem alanyi fókuszot tartalmazó mondatok esetében nem fordulhat elő.

Irodalom

- Chomsky, Noam (1981), *Lectures on government and binding*. Foris, Dordrecht.
- É. Kiss Katalin (1998), Multiple topic, one focus? ALH 45: 3–29.
- Neeleman, Ad–Titov, Elena (2009), Focus, contrast, and stress in Russian. LI 40/3: 514–524.
- Rizzi, Luigi (1997), The fine structure of the left periphery. In: Haegeman, Liliane (ed.), *Elements of grammar. A handbook of generative syntax*. Dordrecht, 281–337.
- Suihkonen, Pirkko (1990), *Korpustutkimus kielityypologiassa sovellettuna udmurttiin*, Helsinki. MSFOu 207.
- Тронина, Г. А. (1984), [Тронина, Г. А.] К вопросу о коммуникативно-динамическом членении предложения в удмуртском языке. In: Vahrušev, V. M. (szerk.) [Вахрушев, В. М. (отв. ред.)], *Вопросы грамматики удмуртского языка. Сборник статей. НИИ СМ УАССР, Ижевск*. 79–87.
- Vilkuna, Maria (1998), Word order in European Uralic. In: Anna Siewierska (ed.), *Constituent order in the languages of Europe*. Berlin, 173–235.
- Winkler, Eberhard (2001), *Udmurt. Languages of the World. Materials 212*. Lincom Europa, München.
- Winkler, Eberhard (2011), *Udmurtische Grammatik*. Harrassowitz, Wiesbaden.